

Situering van het Koninklijk Domein der Kempen
Cartografie Els Oostvogels

Inleiding

Deel 1 Biografie van het Koninklijk Landschap

1	Een hellend vlak in de Kempen	12
2	De grond van de zaak: moet er nog zand zijn?	14
3	Vele vormen van nattigheid	16
4	Van grafheuvels en urnenvelden	22
5	De hand aan de ploeg	30
6	De stille Kempen	34
7	Koninklijke ontginning	48

Deel 2 Koninklijk Domein der Kempen

1	Aankoop (1844-1880)	66
	Beheer van het Koninklijk Domein	
2	Frans Mertens (1853-1869)	86
3	Leopold Van Elst (1869-1905)	108
4	Jules Van Elst (1905-1937)	138
5	Arnold Van Gansewinkel (1937-1945)	166
6	Albert Van Elst (1945-1950)	192
7	Verkoop (1950-2011)	198

Deel 3 De Koninklijke Kempen

1	Atoom	232
2	Stenehei	242
3	Kempisch Domein	246
4	Kasseiweg Heide	264
5	Prinsenspark	268
6	Geodetische Basis van de Kempen	272
7	Dekshoevenvijver	274
8	De Kievit en baron Coppens	276
9	Kempense 'koningshuizen'	282
10	Reties Goor	296
11	De Postelse bossen	302
12	Postelse Moeren en Ronde Put	310

Bronnen	314
----------------------	-----

Verantwoording	335
-----------------------------	-----

Colofon	340
----------------------	-----

Het Postelse landschap in de ijertijd. Het landschap was destijds minder bebost dan vandaag, onder meer omdat er aan landbouw werd gedaan. Linksboven zijn akkercomplexen uit die tijd (raatakkers) te zien, waar onder meer gerst en bonen werden gekweekt. Vlakbij staan enkele houten woon-stalhuizen met boerenerf. Vooraan in beeld wordt, te midden enkele grotere en oudere grafheuvels uit de bronstijd, een nieuwe grafheuvel opgeworpen. *Ulco Glimmerveen*

Een podzolbodem bestaat uit een aantal duidelijk herkenbare lagen of *horizonten*. Van boven naar onder:

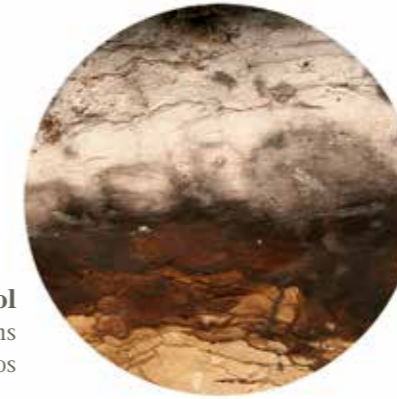
- O-horizont: dunne humeuze laag met gedeeltelijk verteerd organisch materiaal (afgevallen bladeren, takjes enz.).
- A-horizont: donkerbruine laag met het grootste gedeelte van de humus. Hieruit halen planten met hun wortels voedsel (mineralen).
- E-horizont: bleek bruingele, zandige laag zonder structuur. De meeste humus is uitgelooft (met dalend grondwater naar beneden gezakt) tot in de B-horizont.
- B₁-horizont: donkere, bijna zwarte laag met humus en ijzeroxides.
- B₂-horizont: bruine laag met ijzeroxides (ijzeroer).
- C-horizont: zandig moedermateriaal, in dit geval, zoals meestal, geel, maar het kan ook wit zijn (bijvoorbeeld de zanden van Mol).

Foto Karel Verbruggen

Wat ook meteen in het oog springt op kaart 5, is dat één veel voorkomende bodemsoort volledig ontbrak in het Koninklijk Domein der Kempen: plaggenbodems (bruin). Dit is donkere, humushoudende grond – *zwette grond* (zwarte grond) zegt men in het plaatselijke dialect – ontstaan door de eeuwenlange bemesting van akkers met heideplaggen vermengd met dierlijke mest. De akkers lagen vooral rond de oude woonkernen, de dorpen en hun gehuchten, en de abdijen. In het Koninklijk Domein kwamen ze niet voor: de koning kocht uitsluitend ‘woeste grond’ (niet ontgonnen percelen).

Overzicht van de meest typerende bodems in de Kempen.
Foto's Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete, Karen Vancampenhout

Podzol
uitgelooft bodems onder heide of bos

Arenosol
weinig ontwikkelde zandbodem, o.a. stuifduinen

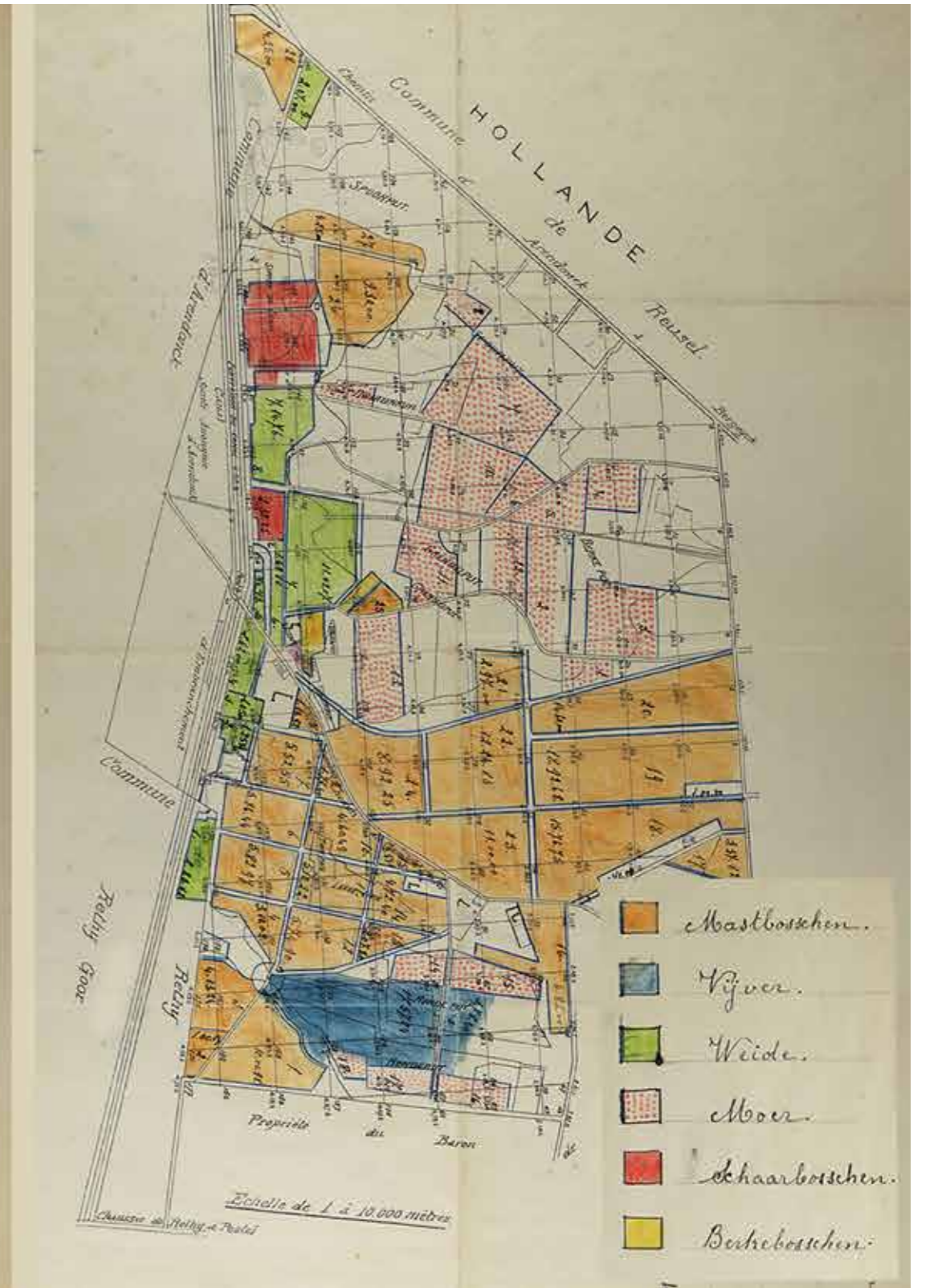
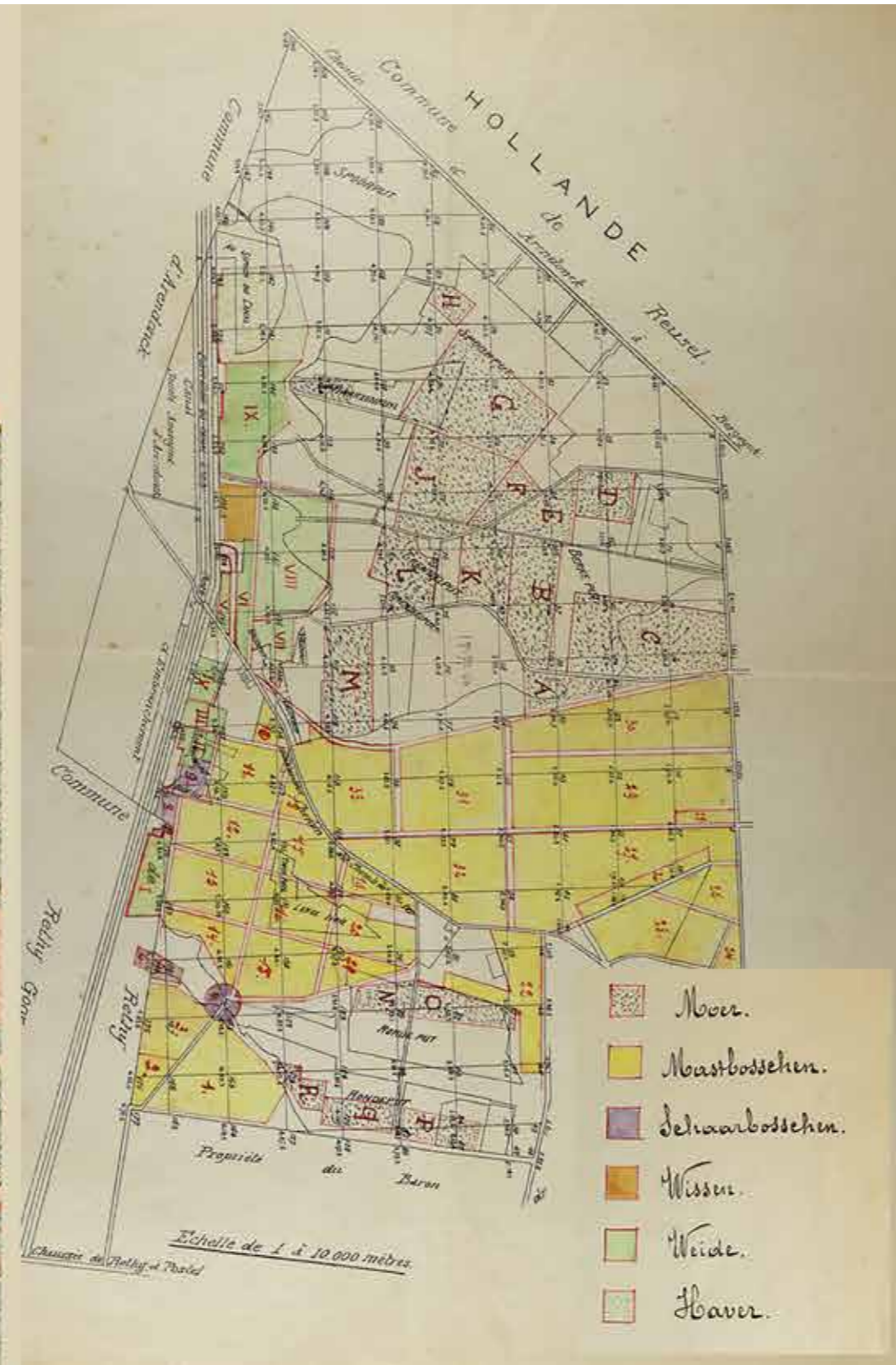
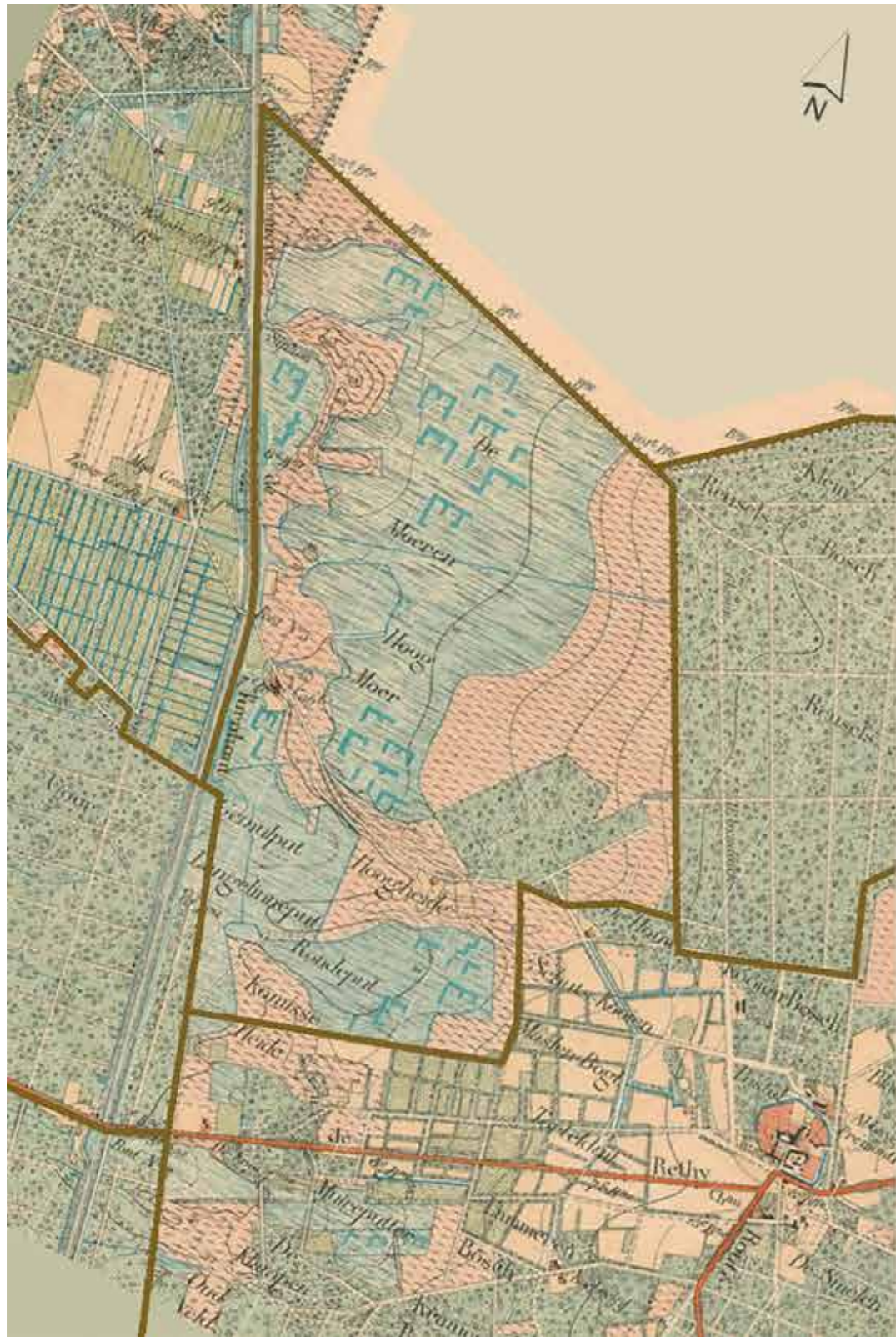
Anthrosol
plaggenbodem onder historisch akkerland

Histosol
veengrond

Kiekje uit het begin van de jaren 1930 van de familie Victor Peeters-Stessens en Alois Peeters-Van Goethem (Berchem) op de Sint-Maartenberg (*Sinte-Mèttenberg*), een stuifduin in de Looiendse Bossen in Retie. De Sint-Maartenberg was tot in 1948 eigendom van baron François du Four. Het was een waar speelparadijs voor de kinderen. Eind de jaren 1950 werd hij volledig afgegraven door de omwonende boeren, die met de zavel karrensporen ‘repareerden’. Collectie Victor Peeters, HZN

Rethy Brug 2.

(goedkope) kunstmeststoffen ter beschikking en daarmee verdween de noodzaak om arme bodems op natuurlijke wijze te bemesten door de vorming van humus in het rabattensysteem. De aanleg en het onderhoud van rabatten was erg arbeidsintensief en aan het einde van de 19de eeuw waren de lonen van de werklieden beginnen te stijgen onder druk van de arbeiderslonen in de nieuwe fabrieken langs de Kempense kanalen. In de loop van de 20ste eeuw liet men ook meer en meer de diepe grondbewerking achterwege, niet alleen omwille van de gestegen loonkosten, maar ook omdat sommige bosbouwkundigen het nut ervan in twijfel begonnen te trekken. Na 1950 geraakte het rabatteren van dennenbossen in de Kempen volledig in onbruik.

Midden in de bossen van District 1, de Retiese Aard, was een ovaalvormig gedeelte, dat oorspronkelijk bedoeld was als park in Engelse landschapsstijl rond een kasteeltje dat zou dienstdoen als jachtpaviljoen. Het is er nooit van gekomen en ook voor het park was men van het oorspronkelijke idee afgeweken: het was in de jaren 1920-1930 volledig bebost, sommige percelen zelfs met den. Toch ademde het Park een heel andere sfeer uit dan de rest van het Koninklijk Domein. Hier geen lange, rechte brandgangen, maar kronkelende boswegeltjes. Verscheidene percelen waren beplant met loofbomen: vooral beuk, maar ook eik, linde, paardenkastanje, esdoorn en plataan. Er werd geëxperimenteerd met allerlei soorten en rassen, ook met naaldhout.

Boswachters

Wat de boswachters van het Koninklijk Domein der Kempen betreft, ging het meestal van vader op zoon. Er werden enkele dynastieën gesticht:

- ➔ Jef de Grote Vanlommel trad in de voetsporen van zijn vader Karel in *Den Zoeten Inval* in 1913, eerst als assistent van zijn vader in de functie van boswachter, vanaf de jaren 1930, na de pensionering van zijn vader, als hoofdboswachter;

< Een foto van de Vanlommels eind de jaren 1930. V.l.n.r.: Maria Vanlommel; onbekende heer met hoed; Clementine Veraghtert en haar echtgenoot Remi Vanlommel; boswachter Karel Jozef Vanlommel, alias de Grote Vanlommel; boswachter Albert Vanlommel; Melanie Vanlommel en Jan Vanlommel. *Collectie Hubert Vanlommel, HZN*

< Douanekazerne en herberg *In 't Tolhuis* aan Brug 2 in Retie. Het boswachtershuis is de achterste woning. Prentkaart uit begin 20ste eeuw. *Collectie Theo Breugelmanns, HZN*

Drie boswachters in uniform die hun koning, Leopold III, terug in het land willen in 1950. Foto genomen voor het gemeentehuis in Retie: Jos Michiels (uiterst links), ernaast Frans Sterckx, zowat vier personen verder: Filip Blockx. *HZN*

Boswachter Frans Sterckx (°1895), echtgenoot van Leontine Vangeel (°1897). De foto dateert van de jaren 1930. *Collectie Hubert Vanlommel, HZN*

Boswachter Jozef Jos Michiels (°1894), echtgenoot van Dimpna Verstrepen (°1901). Foto uit 1948. *Collectie familie Michiels, HZN*

- ➔ Karel Philip Blockx nam over van zijn vader Peer in *De Lindekens*, ook in 1913;
- ➔ Jozef Jos Michiels verving zijn vader Frans in herberg *Hadschot* in de jaren 1930 (personeelslijst 1930: Michiels François, personeelslijst 1937: Michiels Jozef).

Frans Vanlommel vertelde: *De merkwaardigste figuur was Jef de Grote Vanlommel. Hij was de opperboswachter en moest om de 14 dagen bij de gezusters Van Elst in Retie het geld gaan ophalen om de arbeiders van het Koninklijk Domein te betalen bij hem thuis in Den Zoeten Inval; de "kenzeems" zegden de mensen (quinzaines). Nonkel Jef heeft tien paar schoenen versleten om te voet naar Scherpenheuvel op bedevaart te gaan en "na hemmik begot nog geen lief" vertelde hij. Hij is nooit getrouwd geweest.'* (Raeymaekers, 2021²)

- ➔ en laatst, maar zeker niet het minst belangrijk, het talrijke werkvolk dat ingezet werd bij aanplant en ontbossing, zaaien en maaien, hooien en oogsten, aanleg van panden en ‘schieten’ van grachten en greppels.

Hard labeur in weer en wind, in bitse koude en grote hitte, en dat in weken van zes volle dagen van 10 tot 12 werkuren. Wie kwam er zoal werken op het Domein? Marieke Vanlommel vertelde daarover: ‘Het was niet moeilijk om werkvolk te vinden voor het Domein. De mensen waren er doorgaans content. Ze boerden thuis met een paar koeien. De vrouw ging voor de beesten voeder snijden in de grachtkanten en de man kwam op het Domein werken. De kinderen van Ten Aard kwamen hier al werken op hun veertien. Ik hoor het ons vader nog zeggen: “Die en die heb ik nog met de kruiwagen leren rijden.” Het meeste werkvolk kwam van Ten Aard, van Millegem en Achterbos, maar ook van Retie en Dessel, en zowat van alle omliggende dorpen. Iedereen kwam te voet. Dat was de gewoonte in die tijd. Van Geel kwamen er twee meisjes werken op de boerderij. Alle dagen kwamen ze te voet van de Bareel naar hier. Ze deden alle soorten werk. Bij het melken was er wel iemand van de jongens bij omdat dat machinaal gebeurde. De meisjes wasten o. a. de melkmachine af, deden ander werk in de stal en in het seizoen harkten ze bijvoorbeeld de bieten.’ (Raeymaekers, 2007²)

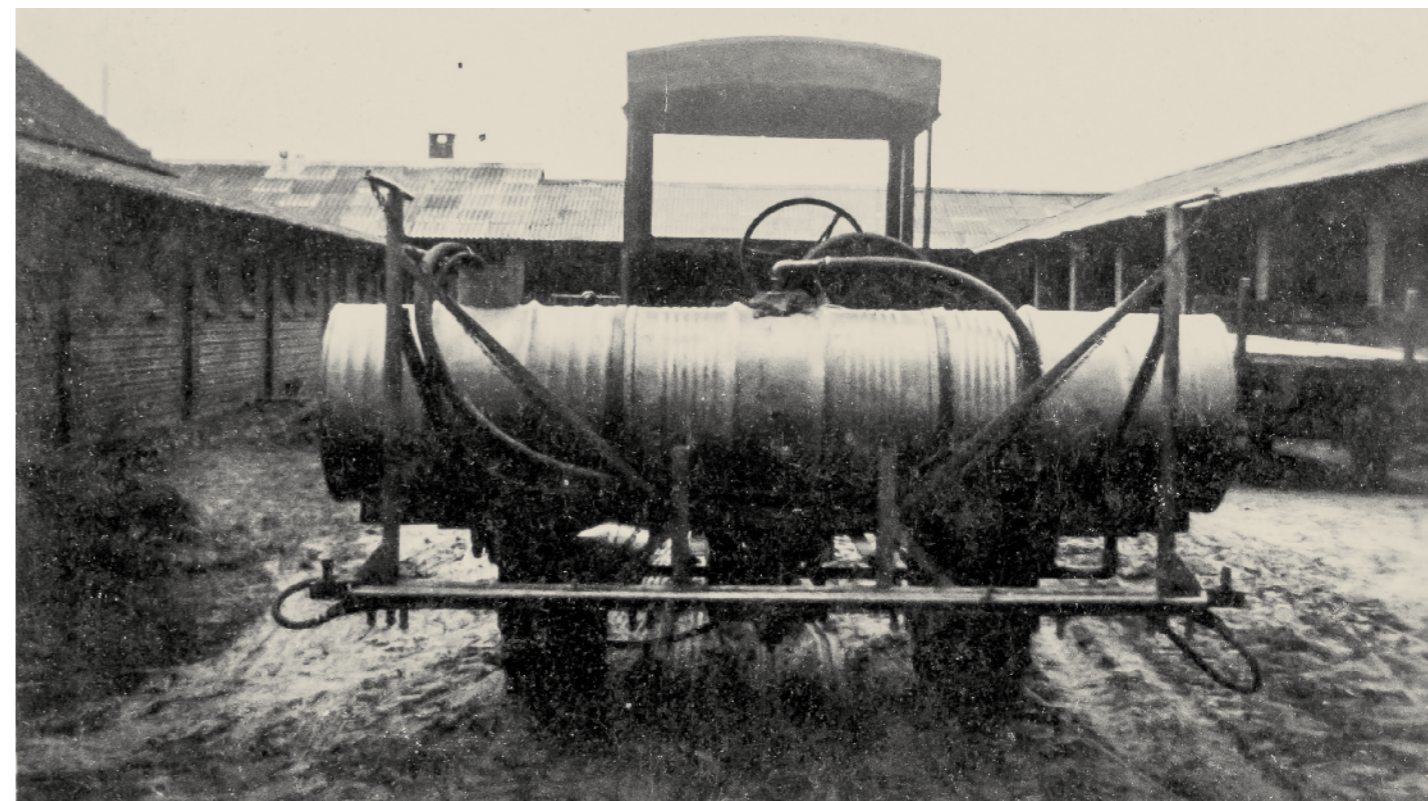
Maria Marieke Vanlommel (°1919), oudste dochter van kastelein Frans Vanlommel en Stans Dierckx, studeerde in 1937 af als ‘bewaarschool-onderwijzeres’ aan de normaalschool van Berlaar. Zij vertelde honderduit over het reilen en zeilen op het Koninklijk Domein. Collectie Hubert Vanlommel, HZN

De dreef vanuit de Kapellebeemd naar de Leopoldhoeve kon afgesloten worden met een houten bareel. Foto uit 1930. Collectie Hubert Vanlommel, HZN

En met hoeveel waren ze die aan de kost probeerden te komen op het Domein of er kwamen om een centje bij te verdienen? In het drukke seizoen waren er dat volgens sommige getuigen zelfs negentig, maar voor zover wij dat konden vaststellen, waren ze vanaf de jaren 1930 gemiddeld met een vijftigtal.

Wie eigenaar is van een Domein van 4.450 hectare, betaalt uiteraard een hoog bedrag aan grondbelastingen. Ook hier geldt ‘Adel verplicht’ (*Noblesse oblige*). En wie geniet van de inzet van zovele werkkrachten, is uiteraard ook verantwoordelijk voor hen en hun gezin en zorgt ervoor dat zij financieel ‘rondkomen’, sociale bijdragen en verzekeringspremies inbegrepen. Daarbij kwamen het onderhoud van gebouwen, vooral dan van de enorme Leopoldhoeve, de jaarlijkse aankopen van meststoffen en ‘zaaigoed’ en de aankoop van landbouwmachines. De hoeve stond heinde en verre bekend als een modern en vooruitstrevend bedrijf met moderne landbouwmachines, toonaangevend in experimenten met meestal goede resultaten.

Op de tractor Allis-Chalmers kon een sproeivat van zowat 600 liter gemonteerd worden. Het vat diende om bepaalde teelten te besproeien met scheikundige producten zoals het (ondertussen verboden) insecticide DDT. Het was vooral het werk van knecht Karel Verdonck. Gebouwen van de Leopoldhoeve achter de tractor: linkerkant de varkenshokken, rechterkant de hangars voorde landbouwmachines. Foto periode 1945-1950. Collectie Hubert Vanlommel, HZN

De Leopoldhoeve in 1974. Foto Lode Redant, SAG

Rabatten op de Zandbergen

Dessel, september 2022

De Zandbergen – de naam zegt het al – waren oorspronkelijk stuifduinen. De boswachters en werkmannen van het Koninklijk Domein hebben hier jarenlang moeten zwoegen om er een bos van te maken. Ze groeven de duinen af en legden – met de *schup!* – rabatten aan om bosbouw mogelijk te maken. Nu grijpen de machinaal opengeplagde percelen de kans om langzaam terug te evolueren naar droge heide.

De Zandbergen

Dessel, september 2022

Op de Zandbergen zie je nog goed de panden van de rabatten van het Koninklijk Domein. Door de extreem droge en voedselarme grond moesten de bosbeheerders van het domein wel werken met een humuslaagje, wat de aanleg van rabatten beoogde. Vandaag neemt de struikheide het weer over. Bijna alles wat deze plant nodig heeft, krijgt hij van het zonlicht, de lucht en de regen. De eerste boompjes die op zulke schrale plekken terugkomen, zijn steevast berken. Later kan zomereik volgen. Door overbemesting van stikstof via de lucht grijpt pijpenstrootje ook hier meer en meer om zich heen.

Koninklijke Hooischoor

Een belangrijk gebouw van het Koninklijk Domein was de hooischoor, strategisch ingeplant naast het Kempisch Kanaal. Hier werd het hooi gedroogd, in bussels geperst, opgeslagen en per boot getransporteerd naar Antwerpen en Brussel. Het Kempense hooi diende als voedsel en dus brandstof voor de paarden die de haven- en steenkoolindustrie lieten draaien, de Antwerpse paardentram trokken en ingezet werden door het Belgische leger en de rijkswacht. De hooischoor was ook de losplaats waar schepen de straatmest van Antwerpen afleverden. Via een smalspoor geraakte die straatmest tot op de akkers en graslanden van het Koninklijk Domein. De eerste, uit hout opgetrokken schuur werd in 1922 verkocht en vervangen door een grotere, stenen hooischoor. Volgens Marieke Vanlommel, die in de Leopoldhoeve woonde, was de hooischoor vele jaren een toevluchtsoord voor landlopers, die er de nacht doorbrachten. Tijdens de bevrijding van de Kempen in september 1944 staken de Duitse soldaten de hooischoor in brand. Later, na de verkoop van het domein, kwam in wat er overbleef van de schuur eerst het secretariaat van de Kleine Landeigendom. Daarna werd ze het eigendom van Fons Dams, die er jarenlang een AVEVE-bedrijf uitbaatte.

Café Sas 6

In het Koninklijk Domein werden verschillende percelen grond in erfpacht gegeven. Opmerkelijk is de erfpacht aan Emiel Sneyers en zijn echtgenote Catharina Geuens, winkeliers uit Mol, voor '1° Een stuk grond voor het bouwen eener woning, gelegen te Moll, rechtover Sluis 6 tusschen de vaart en de spysgracht der watering' 'deel noord van nummer 1518^{m2} der Sectie C, en ter plaatse afgepaald. 2° Twee hektaren grond, ingesgelyks te Moll, ter plaatse afgepaald en noordwaarts van den spysgracht gelegen, zynde n° 1518^{m2}, en deel zuid-oostwaarts van n° 1518^{m2} der Sectie C (...) voor den tyd en termyn van negen en negentig achtereenvolgende jaren (99 jaar), ingegaan den een en dertig December negentienhonderd en dry (31 december 1903), om en mits den jaarlykschen huurprys van twee honderd franken' (200 fr/jaar).' Dat was dus het begin van café Sas 6, want naast hun dagelijkse inkopen doen, zullen de schippers er ongetwijfeld ook een pintje of borreltje hebben kunnen drinken.

Woningen van de beheerders van het Koninklijk Domein

Het zakelijke en landbouwkundige beheer was bijna de hele geschiedenis van het Koninklijk Domein lang in handen van enkele vooraanstaande Retiese families, waaronder de familie Van Elst. Deze familie drukte niet alleen haar stempel op het Domein, maar ook op het uitzicht van het dorp Retie. Als dorpsnotabelen lieten ze in het dorpscentrum statige herenhuizen optrekken.

Woningen van de boswachters en waterbazen

De boswachters van het Koninklijk Domein kregen een ambtswoning niet ver van de gebieden die ze moesten beheren. Deze woningen lagen meestal op het domein zelf, of er niet ver vandaan. Het waren naast woonsten ook ontmoetingsplekken voor de mensen uit de regio. De meeste boswachtersvrouwen 'hielden er café'. Langs of nabij de Kasseiweg Heide vind je drie voormalige ambtswoningen: boswachterhuis *De Lindekes*, boswachtershuis *Den Zoeten Inval* en het waterbaashuis 't *Paviljoentje*. In het Paviljoentje ging na de verkoop van het domein Sus Vanlommel, kastelij van de Leopoldhoeve, wonen. Nadien bouwde zijn zoon Hubert Vanlommel er een handelszaak en garage voor landbouwmachines uit, sinds 2012 overgenomen door de firma AGRI-Z.

De Postelse buitenverblijven van de graaf van Vlaanderen

Langs de weg van Postel naar Reusel, pal op de grens met Nederland, bouwde het Koninklijk Domein in 1858 een jachtpaviljoen voor prins Philippe, graaf van Vlaanderen. Het gebied waar dit jachthuis werd gebouwd, stond vroeger bekend als het 'Reusels Huisken', waarvan *huiske* wellicht een verbastering is van *horst*, wat moerassig bos betekent. Aan Nederlandse zijde stond het 'Reusels Köje' (kotje). Wie daar kwam dansen en drinken, verbroederde met de duivel, aldus de lokale pastoors. Het jachtpaviljoen van de graaf kreeg in de volksmond de naam 'Hooghuis'. Op de militaire kaart van 1868 (DLG) is te zien dat er ook een kapel bij stond. Ook prins Karel, de latere graaf van Vlaanderen, had enkele buitenverblijven in Postel. Zijn houten paalhut aan de Ronde Put brandde in 1956 af. In 1945 kocht het Koninklijk Domein voor de prins een villa in de Postelse Moeren.

Café Sas 6
Mol, februari 2023

POSTELSE MOEREN EN RONDE PUT

Domein der Kempen, Ronde Put

Mol, december 2022

Hildegard Quintens, regiobeheerder van ANB verantwoordelijk voor de Ronde Put en de Postelse Bossen, met het oorspronkelijke bord dat prins Karel aan zijn Domein der Kempen liet plaatsen. Het werd jaren na de verkoop door de boswachters van ANB op het terrein gevonden.

De Ronde Put is Europese topnatuur. Hoogveen is dan ook uiterst zeldzaam en bijzonder kwetsbaar. In de Ronde Put en het Hoogmoer vind je er nog restanten van en dat wist prins Karel al. Hij liet grote delen van zijn Domein der Kempen in 1957 erkennen als 'vogelreservaat'. Zijn geldnood was echter groter dan zijn liefde voor de natuur: in 1960 verkocht hij zijn Postelse eigendommen. Het Hoogmoer werd omgezet in landbouwgebied. De Ronde Put bleef in jagershanden: grootindustrieel Antoine Coppens van deegwaren Anco kocht het. In 1963 bereikte hij een akkoord met de Belgische Vogel- en Natuurreservaten (BNVR, een voorloper van Natuurpunt) voor het beheer van 40 ha ervan. In 1993 verkocht de familie Coppens de Ronde Put in zijn geheel (148 ha) aan het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB). Sindsdien vormt het gebied, samen met de Watering, het Reties Goor en de Wurft, het Vlaams natuurreservaat *Ronde Put en omgeving*.

In 2018 verkocht Michel de Broqueville zijn bossen, 289 ha in de Kommiezenheide en de Muizenput, aan ANB. Die bossen sluiten ten zuiden en ten oosten aan op de Ronde Put en maken de verbinding met het gebied 'Koninklijke Schenking'.

In feite vormen de ANB-gebieden in Postel, van Ronde Put over Kommiezenheide tot Postelse Bossen, nu één aaneengesloten natuurgebied van 1290 ha. Dat begint dus stilaan opnieuw koninklijke allures aan te nemen.

Wat maakt de Ronde Put en omgeving zo interessant voor natuurliefhebbers? De combinatie van open water met natte vegetatie, oud bos en natte weilanden boetseert het reservaat tot een aantrekkelijk gebied voor water- en roofvogels. Tientallen grauwe ganzen vinden er hun rustplaats. Blauwe reigers en grote zilverreigers zijn er steeds te zien in de drassige weilanden. Op de plaatsen waar everzwijnen het weiland hebben omgewroet, verschijnen kieviten. Op een mooie zomerdag kan je er vaak roofvogels waarnemen. De bruine kiekendief heeft er gebroed tot in 1996. Buizerd, sperwer, havik, wespandief, boom- en torenvalk broeden er nog steeds. De open terreinen zijn ideaal voor de *haaklewie* (dialect voor grauwe klauwier) en de *geitenmelker* (nachtswaluw). Ook vlinders, libellen, sprinkhanen en amfibieën gedijen hier goed. En de veenrelicten herbergen een waaier aan zeldzame planten zoals zonnedauw, beenbreek en veenbes, om er maar enkele te noemen.